

Miša Avramović

UDK 159.944.4

*Nezavisni psiholog**Doktorand na Filozofskom fakultetu u Nišu,**Departman za psihologiju*

POTENCIJAL ZA SVRSISHODNU AKCIJU U STRESNOJ SITUACIJI

Apstrakt

Cilj istraživanja bio je da se utvrdi da li varijable, koje se smatraju antecedentima kognitivnih procena stresa, formiraju određenu strukturu unutar ličnosti koja deluje ometajuće ili podstičuće za osobu. Provedena je kanonička korelaciona analiza. Levi skup činile su sklonosti ka određenim kognitivnim procenama stresa, a desni različiti lični činioci. 287 studenata je popunilo sledeće instrumente: Mera kognitivne procene stresa; Inventar ispitne anksioznosti; Skala generalizovane samoefikasnosti; Skala samoefikasnosti u pripremi ispita; Skale obrazovnih i ispitnih aspiracija. Dobijene su dve statistički značajne kanoničke korelacije: $Rc1 = 0,68$ i $Rc2 = 0,49$. U levom skupu podataka prvi kanonički faktor je interpretiran kao ometajuća anksioznost, a drugi kao podstičuća anksioznost. U desnom skupu prvi faktor je interpretiran kao potencijal za pasivizaciju osobe, a drugi kao potencijal za aktivaciju osobe. Nakon analize rezultata zaključeno je da u domenu ličnosti postoje stukture u čijoj je osnovi potencijal da se u stresnoj situaciji preduzme svrsishodna akcija.

Ključne reči: potencijal za svrsishodnu akciju, kognitivne procene stresa, podstičuća anksioznost, ometajuća anksioznost.

Uvod

Većini istraživača stresa je poznato da nije lako pronaći teorijski okvir za istraživanje antecedenata kognitivnih procena stresa ukoliko želite da istražujete u dome-
nu osobina ličnosti. Od svog nastanka kognitivno-relaciona teorija stresa (Folkman i Lazarus, 1985; Folkman i sar., 1985; Lazarus i Folkman, 1984; Lazarus, 1999) predstavljala je vodeći teorijski okvir za njegovo istraživanje. Međutim, i pored im-
pozantne kompleksnosti modela Lazarus je ostao nevoljan da u njega uključi crte
ličnosti, uprkos apelima različitih istraživača (Costa i McCrae, 1990; Krohne, 1990).
Činioci koji, prema kognitivno-relacionoj teoriji stresa, utiču na kognitivnu procenu
dele se na situacijske i lične. U lične činioce spadaju **posvećenosti**, koje se odnose
na vrednosti i/ili ciljeve osobe i određuju šta je u stresnom događaju ugroženo, i **ve-
rovanja**, koja se odnose na pretpostavljene zamisli o stvarnosti (Lazarus i Folkman,
1984). Dakle, u model su kao antecedenti kognitivnih procena uključeni samo si-
tuaciono-specifična verovanja, situacioni ciljevi i posvećenosti, dok se opšte crte
ličnosti smatraju neadekvatnim za predviđanje kognitivnih procena u specifičnim
kontekstima (Hemenover i Dienstbier, 1996). Ipak, i ove grupe varijabli (verovanja

i posvećenosti) su retko dobijale više od površne pažnje u istraživanjima Lazarusa i saradnika (Costa i McCrae, 1990). U drugim istraživanjima, međutim, pokazalo se da su generalizovana samoefikasnost, traženje senzacija, ekstraverzija, neuroticizam, lična čvrstina, lokus kontrole itd., povezane sa različitim vrstama kognitivnih procena (Hemenover i Dienstbier, 1996).

Ni noviji modeli stresa, kao što su teorija očuvanja resursa (Hobfoll, 1989; 1998) i biopsihosocijalni model (Blascovich, 2008; Blascovich i Mendes, 2000; Blascovich i Tomaka, 1996) takođe nisu posvetili dovoljno pažnje ulozi crta ličnosti u kognitivnoj proceni stresne situacije, niti su vratili interesovanje istraživača za ovo pitanje.

S druge strane, ono što jeste u fokusu istraživača, posebno zastupnika biopsihosocijalnog modela, jeste razlika u reakcijama i ishodima stresa u zavisnosti od toga da li osoba situaciju procenjuje kao preteću ili kao izazovnu, odnosno u zavisnosti od toga da li se nalazi u stanju pretnje ili izazova. Istraživanja pokazuju da oni koji situaciju procenjuju kao preteću, imaju dosledno niža postignuća kako na jednostavnim zadacima motornog izvođenja (Moore i sar., 2012), tako i na kompleksnim zadacima i zadacima koji zahtevaju adaptaciju na promenu (Drach-Zahavy i Erez, 2002). Ove osobe takođe pokazuju povišene nivoe kortizola (Nicolson, 1992) i viši vaskularni otpor (Tomaka i sar., 1993), što može voditi ka negativnim zdravstvenim ishodima. Ovakvi važni efekti stanja pretnje i izazova, takođe, navode na pitanje da li u njihovoj osnovi stoji neka bazičnija struktura, koja deluje ometajuće ili podstičuće na osobu.

U ovom istraživanju su dva navedena, teorijski važna, pitanja objedinjena kroz analizu povezanosti ličnih činilaca i tipičnih kognitivnih procena kao grupa varijabli. Na taj način je bilo moguće istovremeno ispitivati i varijable koje se teorijski i logički smatraju antecedentima kognitivnih procena, ali i dublje strukture koje objedinjuju sve uključene varijable.

U analizama su korišćeni koncepti kognitivno-relacione (transakcionističke) teorije stresa i njoj srodnog transakcionističkog modela ispitne anksioznosti (Spielberger i Vagg, 1995). Međutim, važno je naglasiti da se istraživanje ne bavi aspektima stresa, već zajedničkom strukturom ličnih činilaca i sklonosti ka određenim kognitivnim procenama.

Kao kontekst za istraživanje izabran je ispitni stres kod studenata, koji je usled učestalog ponavljanja sličnog relacionog iskustva izuzetno povoljan za istraživanje stresa.

Kognitivne procene stresa

Kognitivna procena predstavlja subjektivni evaluativni proces koji je centriran na ličnu značajnost relacije osoba–okolina (Lazarus, 1999). On se sastoji od seta kognitivnih akcija koje vrši individua (Lazarus, 1999) sa ciljem da proceni da li je ono što se dešava relevantno za osobu (primarna procena) i šta ona može da uradi povodom toga (sekundarna procena).

Iako to nije u duhu Lazarusovih zamisli, moguće je konceptualizovati i sklonost ka određenim kognitivnim procenama. Ukoliko je relacioni problem poznat od

ranije, osoba može formirati, više ili manje, ustaljeni način reagovanja. Sam Lazarus kaže da: „Do trenutka kada odrastemo, većina scenarija koji rezultiraju emocijama predstavljaju ponavljanje osnovnih ljudskih dilema iz života, koje je većina nas već ranije iskusila, često više od jedanput... Ova ponavljanja najverovatnije nisu identična njihovim ranijim verzijama, ali njihova osnovna značajnost ili relaciono značenje ostaje isto” (1999, 82). I dalje: „Ukoliko imamo prethodno iskustvo sa istim relacionim problemom, minimalna naznaka može da izazove stresnu reakciju i sa njom povezane procese prevladavanja bez potrebe za refleksijom ili novim učenjem” (Lazarus, 1999, 83). Iako Lazarus ovo govori u kontekstu pitanja svesnosti i brzine kognitivne procene, dati mehanizam ukazuje na mogućnost stvaranja sklonosti da slične situacije procenjujemo na više ili manje ustaljeni način.

Pretnja i izazov, uz gubitak, predstavljaju primarne stresne procene (Lazarus i Folkman, 1984; Lazarus, 1999). Pri tome se pretnja odnosi na mogućnost nastanka štete po osobu (Lazarus, 1999), praćena je neprijatnim emocijama (Nicholls i sar., 2012) i vodi manjem ponašajnom angažovanju (Putwain i sar., 2017). Izazov se odnosi na mogućnost rasta i potencijalnu dobit (Lazarus, 1999), prate ga pozitivne emocije (Nicholls i sar., 2012) i vodi većem ponašajnom angažovanju (Putwain i sar., 2017). Ovako definisane procene izazova i pretnje u velikoj meri podsećaju na koncepte podstičuće i ometajuće anksioznosti koje su dali Alpert i Haber (1960). Posebno ukoliko imamo u vidu da se i kod osoba kod kojih se indukuje procena izazova, takođe registruje kognitivna anksioznost, iako značajno niža u odnosu na grupu u kojoj je indukovana procena pretnje (Moore i sar., 2012).

Procene pretnje i izazova odnose se na procenu budućih situacija, dok se procena gubitka odnosi na procenu završenih situacija. Iako je u nekim slučajevima moguće proceniti gubitak unapred, u ovom radu se ova kognitivna procene neće analizirati.

Kognitivno-relaciona teorija sekundarne procene ne imenuje precizno, ali ukazuje da se one odnose na procenu mogućnosti prevladavanja, što znači da se odnosi na procenu kontrolabilnosti situacije kao i raspoloživih resursa za prevladavanje. Osnovna razlika između primarne i sekundarne procene je u njihovom sadržaju. Eksplicitno se ističe da oznake ‘primarno’ i ‘sekundarno’ nemaju veze sa vremeniskim javljanjem kognitivnih procena niti sa njihovom važnošću (Lazarus i Folkman, 1984; Lazarus, 1999).

Iako, se u literaturi često ističu samo pojedinačne kognitivne procene stresa, najčešće pretnja i izazov, one zapravo nikada nisu „čiste“. Procene pretnje i izazova mogu da se jave simultano (Lazarus i Folkman, 1984; Jerusalem i Schwarzer, 1992), pri čemu su uvek praćene i određenim sekundarnim procenama.

Operacionalizacija ličnih činioca koji deluju na kognitivnu procenu stresa

U kognitivno-relacionoj teoriji i transakcionističkom modelu ispitne anksioznosti, kao lični činioci od značaja za kognitivnu procenu stresa (u ispitnoj situaciji) navode se posvećenosti, verovanja i situaciono-specifična crta ispitne anksioznosti. Situaciono-specifična crta ispitne anksioznosti je veoma precizno definisana i teo-

rijski (Spielberger i Vagg, 1995; Zeidner i Matthews, 2011) i praktično (Spielberger i sar., 1980). Međutim, verovanja i posvećenosti se mogu operacionalizovati na mnogo različitih načina. Pri tome treba voditi računa o sledećim kriterijumima. Prvo, izabrani koncepti bi trebalo da budu što bliže prototipu grupe ličnih činilaca, odnosno, definiciji verovanja ili posvećenosti. Drugo, da mogu varirati po opštosti, kako bi obuhvatili i opšte i situaciono-specifične varijable. Treće, trebalo bi da budu relevantne za oblast istraživanja, u ovom slučaju za akademski kontekst. I na kraju, poželjno je da postoje određeni empirijski nalazi koji idu u prilog njihovoj povezanosti sa kognitivnom procenom stresa. U skladu sa ovim zahtevima u domenu verovanja se kao predstavnik grupe ističe koncept samoeфикаsnosti, dok se u domenu posvećenosti kao značajne ističu aspiracije.

Koncept samoeфикаsnosti pripada verovanjima o ličnoj kontroli. Opažena samoeфикаsnost se odnosi na verovanja u sopstvene sposobnosti da se organizuju i izvrše akcije potrebne da se savladaju predstojeće situacije (Bandura, 1995), odnosno, da se dostigne traženi nivo ефикаsnosti u situacijama koje utiču na život osobe (Bandura, 1994). Ova verovanja, u zavisnosti od definicije situacije na koju se odnose, mogu varirati po opštosti (Bandura, 1977). Scholz i sar. (2002) smatraju da samoeфикаsnost treba posmatrati kao domen-specifičnu, ali da stepen specifičnosti i opštosti varira sa kontekstom koji se ispituje. To omogućava da se kreiraju instrumenti za merenje samoeфикаsnosti u više ili manje specifičnim situacijama. Visoko kontekstualizovan, koncept samoeфикаsnosti kako ga definiše Bandura (1982) pripada situacijskim procenama kontrole (Lazarus i Folkman, 1984; 1987), dok se generalizovana samoeфикаsnost (Jerusalem i Schwarzer, 1992; Scholz i sar., 2002) može smatrati opštim verovanjem o kontroli. Kao koncept, samoeфикаsnost je u potpunosti primenljiva na akademski kontekst, posebno kao situaciono-specifična mera samoeфикаsnosti. Takođe, postoje istraživanja o povezanosti kognitivnih procena stresa, kako sa domen-specifičnom samoeфикасношću (Petrović i Avramović, 2012), tako i sa generalizovanim samoeфикасношću (Avramović i Petrović, 2011; Jerusalem i Schwarzer, 1992).

Aspiracije se odnose na želje, nadanja i ciljeve određene osobe (Reber i Reber, 2001). Nivo aspiracija predstavlja stepen do kojeg nečije aspiracije idu, međutim, operacionalno definisan, on označava standard određen od strane same osobe, na osnovu koga se samostalno procenjuje uspeh ili neuspeh (Morrison-Gutman i Akerman, 2008). Pored toga aspiracije, kao i samoeфикаsnost, mogu varirati po svojoj opštosti. Naravno, koncept je primenjiv na akademski kontekst, pa tako studentske aspiracije možemo definisati kao „sposobnost studenta da identifikuje i postavi ciljeve za budućnost, ostajući inspirisan u sadašnjosti da radi na njihovom ostvarenju” (Quanglia i Cobb, 1996, 130). Na žalost, autoru nisu bila poznata niti dostupna istraživanja o povezanosti aspiracija i kognitivnih procena stresa.

Metod

Uzorak

U istraživanju je učestvovalo 287 prigodno odabranih studenata osnovnih i master studija iz Beograda i Novog Sada. Od toga 47% muškaraca i 53% devojaka. Prosečni uzrast ispitanika iznosio je 22.8 godina, a ukupna prosečna ocena na dosadašnjim studijama 8.18.

Osnovni uslov za ulazak u uzorak bio je da je student položio najmanje jedan ispit.

Instrumenti

Mera kognitivne procene stresa (Stress Appraisal Measure) (Peacock i Wong, 1990). Instrument je zadat tako da meri tipične kognitivne procene stresa tj. sklonost ka određenim kognitivnim procenama u *situaciji pripreme i polaganja teškog i/ili važnog ispita*. Sastoji od 28 ajtema sa petostepenom skalom procene grupisanih u sedam subskala. Primarne kognitivne procene: Pretnja, Izazov i Centralnost (Važnost); Sekundarne kognitivne procene: Lična kontrola, Kontrola-drugi (Dostupni spoljni resursi) i Nekontrrolabilnost (Bespomoćnost); Nezavisna subskala: Opšta percipirana stresnost situacije (Stresnost). Peacock i Wong (1990) u svoje prve dve studije su dobili α koeficijente pouzdanosti za različite subskale između 0,73 i 0,90. Jedino je subskala Nekontrrolabilnost u prvoj studiji imala veoma nizak alfa koeficijent od 0,51. U ovoj studiji alfa koeficijenti na celom uzorku varirali su između 0,75 i 0,89. Subskale Nekontrrolabilnost i Izazov imale su niske pouzdanosti od 0,51 za Izazov i 0,53 za Nekontrrolabilnost. Odlučeno je da se sve subskale zadrže u analizi jer su niski koeficijenti interne konzistencije uzrokovani višedimenzionalnošću ajtema u navedenim subskalama koja je očekivana za navedene konstrukte. Pri tome pouzdanost testa bi mogla biti zadovoljavajuća kada bi se ocenila metodom testa i retesta. Dalje, valjanost testa, posebno kriterijumska valjanost, bi mogla biti prihvatljiva jer nju ne ugrožava višedimenzionalnost. Na kraju, važan podatak bio je i da je Mera kognitivne procene stresa jedini dostupni (i veoma korišćeni) instrument za merenje ishoda kognitivne procene stresa.

Inventar ispitne anksioznosti (Test anxiety inventory) (Spielberger i sar., 1980) sadrži 20 četvorostepenih skala procene. Po 8 ajtema grupisano je u dve subskale (Emocionalnost i Kognitivna zabrinutost), dok preostala četiri ajtema pripadaju samo globalnoj skali. Skorovi se mogu računati za skalu u celini i za posebne subskale. Test-retest pouzdanosti dobijene na uzorcima srednjoškolaca i studenata za periode od 2 nedelje do jednog meseca varirale su između 0,80 i 0,81. Alfa koeficijenti varirali su između 0,92 i 0,96 za celu skalu, 0,83 i 0,91 za subskalu Kognitivna zabrinutost i između 0,85 i 0,91 za subskalu Emocionalnost. U ovom istraživanju dobijeni su sledeći koeficijenti interne konzistencije: subskala Kognitivna zabrinutost 0,90; subskala Emocionalnost 0,93; Globalna skala 0,95.

Skala generalizovane samoeфикаsnosti (General Self-efficacy Scale) (Schwarzer i Jerusalem, 1995) sastoji se od 10 ajtema sa četvorostepenom skalom za odgo-

vore, koji zajedno čine jednu skalu. U različitim istraživanjima sprovedenim u 25 zemalja alfa koeficijenti su se kretali od 0,75 do 0,91 (Scholz i sar., 2002). U ovom istraživanju dobijen je alfa koeficijent od 0,89.

Skala samoefikasnosti u pripremi ispita dobijena je rekonstrukcijom Skale samoefikasnosti u pripremi i polaganju ispita koja je konstruisana za potrebe dva ranija istraživanja (Avramović i Petrović, 2012; Petrović i Avramović, 2012). Iz originalne skale su izbačena dva stara ajtema koja su merila samoefikasnost u polaganju ispita i dodata su dva nova koji se odnose na samoefikasnost u pripremi ispita. Na taj način je dodatno sužen domen samoefikasnosti koja se meri. Novodobijena Skala samoefikasnosti u pripremi ispita sastavljena je od 10 četvorostepenih skala procene, koje čine jedinstvenu skalu. Koeficijent interne konzistencije za skalu u ovom istraživanju je iznosio 0,88.

Za merenje **nivoa aspiracija** kod studenata sastavljen je instrument sa dve nezavisne skale od po 4 ajtema sa petostepenom skalom za odgovore. Prva skala bila je namenjena merenju obrazovnih aspiracija. Njen koeficijent interne konzistencije u ovom istraživanju je iznosio 0,78. Druga skala bila je namenjena merenju aspiracija koje se više ili manje direktno odnose na ispitnu situaciju. Pouzdanost skale u ovom istraživanju je iznosila 0,86.

Rezultati

Kako bi se utvrdili obrasci povezanosti ličnih činilaca i kognitivnih procena stresa, kao skupova varijabli, urađena je kanonička korelaciona analiza. Levi skup varijabli činile su varijable koje se odnose na sklonost ka određenim kognitivnim procenama stresa (tabela 1). Desni skup činile su varijable koje se odnose na lične činioce koji su u ovom istraživanju odabrani kao relevantni za kognitivne procene stresa (tabela 2).

Tabela 1 - Deskriptivni podaci za kognitivne procene (levi skup)

		N	Min	Max	M	SD
Primarna kognitivna procena	Pretnja	287	4.00	20.00	9.23	3.36
	Izazov	287	5.00	20.00	13.14	2.79
	Centralnost (Važnost)	287	4.00	20.00	11.45	3.54
Sekundarna kognitivna procena	Kontrola-ja	287	4.00	20.00	15.45	3.26
	Kontrola-drugi (Spoljni resursi)	287	4.00	20.00	13.97	4.25
	Nekontrolabilnost (Bespomoćnost)	287	4.00	16.00	8.19	2.85
Stresnost		287	4.00	20.00	11.93	3.42

Tabela 2 - Deskriptivni podaci za lične činioce (desni skup)

	N	Min	Max	M	SD
Ispitna anksioznost (TAI)	287	20.00	80.00	44.53	13.50
Kognitivna zabrinutost (TAI-W)	287	8.00	32.00	15.60	5.60
Emocionalnost (TAI-E)	287	8.00	32.00	19.46	6.26
Generalizovana samoefikasnost (GSE)	287	11.00	40.00	32.68	4.72
Samoefikasnost u pripremi ispita (SEPI)	287	10.00	40.00	26.80	6.16
Obrazovne aspiracije (ASP-O)	287	4.00	20.00	15.41	3.44
Ispitne aspiracije (ASP-I)	287	4.00	20.00	12.85	3.89

U tabelama 3 i 4 prikazane su interkorelacije varijabli unutar levog i desnog skupa, dok su u tabeli 5 prikazane interkorelacije između varijabli levog i desnog skupa.

Tabela 3 - Matrica interkorelacija levog skupa varijabli (N = 287)

Ishodi kognitivne procene stresa	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
(1) Pretnja	1					
(2) Izazov	.243**	1				
(3) Centralnost (Važnost)	.698**	.447**	1			
(4) Kontrola-ja	-.287**	.342**	-.013	1		
(5) Kontrola-drugi (Spoljni resursi)	-.246**	.226**	-.102	.569**	1	
(6) Nekontroubilnost (Bespomoćnost)	.455**	-.017	.221**	-.483**	-.369**	1
(7) Stresnost	.738**	.318**	.593**	-.063	-.093	.299**

** . Korelacija je statistički značajna na nivou 0.01

Tabela 4 - Matrica interkorelacija desnog skupa varijabli (N = 287)

Lični činioci	TAI-W	TAI-E	GSE	SEPI	ASP-O	ASP-I
Kognitivna zabrinutost (TAI-W)	1					
Emocionalnost (TAI-E)	.787**	1				
Generalizovana samoefikasnost (GSE)	-.373**	-.316**	1			
Samoefikasnost u pripremi ispita (SEPI)	-.416**	-.282**	.481**	1		
Obrazovne aspiracije (ASP-O)	-.244**	-.113	.314**	.446**	1	
Ispitne aspiracije (ASP-I)	-.189**	-.031	.331**	.481**	.590**	1
Ispitna anksioznost (TAI)	.921**	.953**	-.350**	-.338**	-.155**	-.079

** . Korelacija je statistički značajna na nivou 0.01

Tabela 5 - Matrica interkorelacija levog i desnog skupa varijabli (N = 287)

	TAI	GSE	SEPI	ASP-O	ASP-I
Pretnja	.599**	-.331**	-.329**	-.193**	-.165**
Izazov	.164**	.213**	.212**	.237**	.216**
Centralnost (Važnost)	.415**	-.098	-.047	.064	.056
Kontrola-ja	-.252**	.408**	.391**	.445**	.294**
Kontrola-drugi (Spoljni resursi)	-.252**	.207**	.148*	.241**	.130*
Nekontrolabilnost (Bespomoćnost)	.346**	-.270**	-.340**	-.333**	-.203**

** . Korelacija je statistički značajna na nivou 0.01

* . Korelacija je statistički značajna na nivou 0.05

Unutar i između levog i desnog skupa varijabli registrovane su mnogobrojne statistički značajne korelacije. U levom skupu varijabli (tabela 3) korelacija između Pretnje i Stresnosti iznosila je $r = 0,738$. Uzimajući u obzir generalno pravilo, koje se tiče pretpostavke o multikolinearnosti, da se dve varijable koje su korelirane oko 0,75 ne koriste zajedno u bilo kojoj multivarijantnoj analizi (Meyers i sar., 2006), varijabla Stresnost je izbačena iz analize, kao manje značajna za ovaj rad od varijable Pretnja. U desnom skupu varijabli postojao je još jedan problem, a to je visoka korelacija između dve komponente ispitne anksioznosti, koja je iznosila $r = 0,787$ (tabela 4). Umesto ovih varijabli u kanoničkoj korelacionoj analizi je korišćen ukupan skor na Inventaru ispitne anksioznosti.

Dobijene su dve statistički značajne kanoničke korelacije (tabela 6). Prva kanonička korelacija iznosila je $R_{c1} = 0,68$, što znači da je prvom funkcijom obuhvaćeno 46,8% zajedničke varijanse u prvom paru kanoničkih faktora. Druga kanonička korelacija je iznosila $R_{c2} = 0,49$, dakle 24% zajedničke varijanse kanoničkih faktora. Ukupna zajednička varijansa za oba značajna para kanoničkih funkcija iznosi 70,9%.

Tabela 6 - Osnovni ispis kanoničke korelacione analize (N = 287)

F-ja	R_c	R_c^2	Kumulativni R_c^2	Wilk's	χ^2	df	p
1	0.684	0.468	0.468	0.382	269.66	30.00	0.00
2	0.491	0.241	0.709	0.718	92.71	20.00	0.00
3	0.184	0.034	0.743	0.946	15.65	12.00	0.21
4	0.130	0.017	0.760	0.979	5.99	6.00	0.43
5	0.066	0.004	0.764	0.996	1.23	2.00	0.54

U tabeli 7 prikazani su koeficijenti strukture i koeficijenti funkcija (standardizovani kanonički koeficijenti).

Tabela 7 - Koeficijenti strukture i koeficijenti funkcije

	Prva kan. korelacija (.684)		Druga kan. korelacija (.491)	
	Koeficijenti strukture	Koeficijenti funkcije	Koeficijenti strukture	Koeficijenti funkcije
Kognitivna procena (levi skup varijabli)				
Pretnja	-0.827	-0.813	-0.519	-0.309
Izazov	0.148	0.135	-0.784	-0.482
Centralnost (Važnost)	-0.357	0.188	-0.733	-0.300
Kontrola-ja	0.724	0.389	-0.437	-0.512
Kontrola-drugi (Spoljni resursi)	0.455	-0.039	0.030	0.374
Nekontrolabilnost (Bespomoćnost)	-0.670	-0.165	0.046	0.136
Lični činioci (desni skup varijabli)				
Ispitna anksioznost (TAI)	-0.779	-0.548	-0.626	-0.919
Generalizovana samoefikasnost (GSE)	0.694	0.277	-0.283	-0.317
Samoefikasnost u pripremi ispita (SEPI)	0.716	0.145	-0.362	-0.349
Obrazovne aspiracije (ASP-O)	0.613	0.319	-0.523	-0.442
Ispitne aspiracije (ASP-I)	0.463	0.022	-0.406	0.054

S obzirom da su interkorelacije između varijabli unutar levog i desnog skupa umerene (a često i visoke), prilikom interpretacije dobijenih rezultata uzeti su u obzir, pre svega, koeficijenti strukture.

Sa prvim kanoničkim faktorom u levom skupu varijabli najviše su korelirali Pretnja, Kontrola-ja i Nekontrolabilnost (Bespomoćnost). Pri tome je znak koeficijenta strukture za varijablu Kontrola-ja bio suprotan od znakova koeficijenata za Pretnju u Nekontrolabilnost. U desnom skupu varijabli najviše korelacije sa prvim kanoničkim faktorom imali su situaciono-specifična crta Ispitna anksioznost, Samoefikasnost u pripremi ispita i Generalizovana samoefikasnost.

Sa drugim kanoničkim faktorom u levom skupu varijabli u najvećoj meri korelirali su Izazov i Centralnost (Važnost). U desnom skupu sa drugim kanoničkim faktorom u najvećoj meri korelirale su situaciono-specifična crta Ispitna anksioznost i u nešto manjoj meri Obrazovne aspiracije.

Naravno u oba para kanoničkih funkcija ne treba zanemariti uticaj svih koeficijenata strukture koji su veći od 0,30.

Za razliku od prve kanoničke funkcije, u kojoj je dominantnu ulogu u levom skupu igrala Pretnja, u drugoj kanoničkoj funkciji dominantnu ulogu imao je Izazov. U Levom skupu, Kontrola-ja je u prvoj kanoničkoj funkciji imala standardizovani koeficijent suprotnog znaka od varijable Pretnja, dok sa varijablom Izazov u drugoj kanoničkoj funkciji ima koeficijent istog predznaka. Interesantno je da deo varijanse Pretnje koji nije 'iskorišćen' u prvoj kanoničkoj funkciji sada doprinosi drugoj kanoničkoj funkciji u istom smeru kao i varijabla Izazov. U desnom skupu varijabli gotovo sve varijable imaju umerene i visoke korelacije sa oba kanonička faktora. Pri

tome Ispitna anksioznost daje značajan doprinos i prvom i drugom kanoničkom faktoru, s tim što je u prvoj funkciji njen doprinos suprotnog smera u odnosu na ostale varijable, dok je u drugoj funkciji istog smera kao i doprinos ostalih varijabli.

Iz dobijenih rezultata možemo zaključiti da su analizirani skupovi podataka u velikoj meri međusobno povezani. U levom skupu podataka prvi kanonički faktor bismo mogli da nazovemo *ometajuća anksioznost*, dok bi drugi faktor mogao da se odnosi na *podstičuću anksioznost*. U desnom skupu podataka prvi faktor bismo mogli da nazovemo *potencijalom za pasivizaciju osobe*, dok bismo drugi faktor mogli da nazovemo *potencijalom za aktivaciju osobe*.

U tabelama 8 i 9 prikazane su analize redundance (prepokrivanja) levog i desnog skupa varijabli.

Tabela 8 - Analiza prepokrivanja levog skupa (kognitivne procene)

	Koeficijenti komunaliteta	Koeficijenti adekvatnosti funkcije	Prepokrivenost	Koeficijenti redundance R_d
Levi skup kf1	2.013	0.335	0.943	0.157
Levi skup kf2	1.617	0.269	0.389	0.065
Ukupno:		0.604		0.222

Tabela 9 - Analiza prepokrivanja desnog skupa (lični činioci)

	Koeficijenti komunaliteta	Koeficijenti adekvatnosti funkcije	Prepokrivenost	Koeficijenti redundance R_d
Desni skup kf1	2.192	0.438	1.027	0.205
Desni skup kf2	1.041	0.208	0.251	0.050
Ukupno:		0.646		0.255

Iz analize redundance se vidi da je ukupan udeo varijanse originalnih varijabli koji je objašnjen kanoničkim funkcijama istih skupova varijabli 60,4% za levi skup i 64,6% za desni skup varijabli. Desni skup varijabli (lični činioci) ima nešto slabiju sposobnost predikcije originalnih varijabli levog skupa 22,2%, nego obrnuto 25,5%.

Diskusija

Prilikom diskusije dobijenih rezultata treba imati u vidu da iza kanoničke korelacione analize stoji specifičan model odnosa dve grupe podataka u kojem se određuju takve funkcije, u oba skupa podataka, da je njihova korelacija maksimalna. Ipak, u ovom slučaju baš takav model je bio adekvatan.

Potpuno je jasno da se u skupu kognitivnih procena stresa izdvajaju dve različite grupacije procena. Prva je grupisana oko procene pretnje, a druga oko izazova.

Sklonost ka proceni pretnje prati i sklonost ka proceni situacije kao važne, u kojoj je lična kontrola smanjena i generalno nekontrolabilna. Ovakva konstelacija tipičnih kognitivnih procena uz, već pomenuta, saznanja da procenu izazova prate negativne emocije (Nicholls i sar., 2012) i manje ponašajno angažovanje (Putwain i sar., 2017), definitivno odgovara konceptu ometajuće anksioznosti.

S druge strane, sklonost ka proceni izazova prati i sklonost ka proceni situacije kao važna, u kojoj osoba ima ličnu kontrolu i koja je u nekoj meri preteća. Ovakva konstelacija potencijala za kognitivne procene nosi dovoljno pobuđenosti da aktivira osobu, a da je pri tome ne preplavi, i dovoljno izazova i osećaja kontrole da je podstakne na akciju. Treba pomenuti da su još Hollandsworth i saradnici (1979) uočili da i kod nisko ispitno anksioznih studenata ne izostaje pobuđenost, ali da oni svoju anksioznost interpretiraju kao podržavajuću. Data konstelacija potencijala za kognitivne procene, uz saznanja da je izazov praćen pozitivnim emocijama (Nicholls i sar., 2012) i da vodi većem ponašajnom angažovanju (Putwain i sar., 2017) odgovara pojmu podstičuće anksioznosti.

Ovako grupisane sklonosti ka kognitivnim procenama treba posmatrati kao dve nezavisne dimenzije, s obzirom da znamo da je korelacija između crta ometajuće i podstičuće anksioznosti negativna i umerena (Alpert i Haber, 1960; Raffety, Smith i Ptacek, 1997). Pored toga znamo i da procene pretnje i izazova mogu da se jave simultano (Lazarus i Folkman, 1984; Jerusalem i Schwarzer, 1992).

U jednom novijem istaživanju koje su sproveli Strack i Esteves (2015) pokazalo se da je, u ispitnoj situaciji, interpretacija anksioznosti kao podstičuće povezana sa procenom predstojećeg ispita kao izazovnog. Pri tome Strack i Esteves smatraju da su kognitivna procena stresa i emocije u rekurzivnom odnosu i da redosled njihovog nastanka nije uvek očigledan. Međutim, prema kognitivno-relacionoj teoriji stresa kognitivna procena uvek prethodi nastanku emocija. U kontekstu ovog rada mogli bi da kažemo da na prvu procenu situacije i nastanak pratećih emocija utiče određeni set ličnih činilaca, posebno u kontekstu poznatih relacionih problema. Interpretaciju (i reinterpretaciju) anksioznosti kao podstičuće mogli bismo da posmatramo kao mehanizam prevladavanja, koji u procesu stresa dolazi nakon inicijalnih kognitivnih procena i nastalih emocija. Dakle, rezultate koje su dobili Strack i Esteves (2015) bez problema možemo objasniti i kognitivno-relacionom teorijom stresa, odnosno modelom stresa koji ona nudi (npr. Lazarus & Folkman, 1984; Lazarus i sar., 1985; Folkman & Lazarus, 1988; Folkman, 1997). Hollandsworth i saradnici (1979) su pre gotovo četrdeset godina, koristeći drugi teorijski okvir, došli na ideju da se reinterpretiranje pobuđenosti može koristiti kao mehanizam prevladavanja. U zaključku svog istraživanja oni navode da bi verovatno bilo produktivno da se visoko anksiozni studenti uče da reinterpretiraju pobuđenost kao podržavajuću. Svakako smatramo da nalaz koji su dobili Strack i Esteves, stavljen u kontekst kognitivno-relacione teorije stresa, podržava pretpostavku da je procena izazova osnova nastanka podržavajuće anksioznosti.

U skupu ličnih činilaca jasno se izdvajaju osobine koje imaju potencijal za pasivizaciju, odnosno, aktivizaciju osobe. Uz to se specifičnije operacionalizovani lični činioci iz domena posvećenosti i verovanja, nisu pokazali kao bolji prediktori

skupa kognitivnih procena u odnosu na one opštije definisane. S druge strane, situaciono-specifična crta ispitne anksioznosti se pokazala kao jako dobar prediktor. Interesantno je da njen deo varijanse koji nije iskorišćen u prvoj kanoničkoj funkciji daje doprinos predikciji podstičuće anksioznosti u istom smeru kao i samoefikasnost i aspiracije. Naknadne analize, u kojima su umesto ukupne ispitne anksioznosti u skup ličnih činilaca uneseni, zasebno, zabrinutost i emocionalnost, ukazuju da se ovde pre svega radi o nespecifičnoj pobuđenosti, tj. varijansi specifičnoj za emocionalnu komponentu anksioznosti, a ne o kognitivnoj zabrinutosti. Ovakva pretpostavka je u skladu sa istraživanjem koje su sprovedli Smith, Arnkoff i Wright (1990) u kojem negativne misli, situaciona zabrinutost i opšte zabrinutosti pozitivno umereno koreliraju sa razlikom ometajuće i podržavajuće anksioznosti. Dakle, što je izraženija ometajuća anksioznost to su intenzivnije negativne misli i zabrinutost. Pri tome osobe sa visokom zabrinutošću pokazuju veću pristrasnost ka pretećim informacijama u odnosu na osobe sa niskom zabrinutošću (McKay, 2005), što se takođe uklapa u sliku ometajuće anksioznosti.

Ono što je zajedničko za lične činioce i sklonosti ka određenim kognitivnim procenama, mogli bi da nazovemo potencijalom da se preduzme svrsishodna akcija. Znamo da osobe sa crtom podstičuće anksioznosti, za razliku od onih sa ometajućom, koriste više prevladavanja usmerenog na problem (Raffety, Smith i Ptacek, 1997), ipak, mehanizmi prevladavanja nisu dovoljni da opišu akciju o kojoj ovde govorimo. Ova vrsta akcije bi, pored orijentacije ka cilju, nameri ili očekivanju, uključivala i motivišuće stanje izazova koje je okarakterisano specifičnom fiziologijom, emocijama i kognicijom. Svakako, na osnovu dobijenih rezultata, možemo da zaključimo da u domenu ličnosti postoje strukture u čijoj je osnovi potencijal da se u stresnoj situaciji preduzme svrsishodna akcija.

Budući da je sprovedeno istraživanje korelaciono ne možemo donositi bilo kakve kauzalne zaključke. Međutim, možemo postaviti određene hipoteze za dalje istraživanje. S obzirom da je pokazano da postoje opšte i situaciono-specifične crte ličnosti koje su povezane sa sklonostima ka određenim kognitivnim procenama, možemo pretpostaviti da ove crte ličnosti bar u nekoj meri utiču i na situacione procene u stresnoj situaciji. Takođe, možemo pretpostaviti da, što je relacioni problem koji se procenjuje poznatiji, to je i uticaj crta ličnosti veći. Pored toga bilo bi dobro proveriti u kojoj meri su postojeće operacionalizacije crta podstičuće i ometajuće anksioznosti povezane sa konstruktima analiziranim u ovom istraživanju, kako bi se dodatno proverili izvedeni zaključci.

Literatura

- Alpert, R., & Haber, R. N. (1960). Anxiety in academic achievement situations. *Journal of Abnormal Social Psychology, 61*, 207–215.
- Avramović, M. & Petrović, V. (2012). Samoefikasnost i odabir mehanizama prevladavanja stresa kod studenata u situaciji pripreme i polaganja ispita. *Engrami, 34*(1).

- Avramović, M., & Petrović, V. (2011, Septembar). Uticaj generalizovane samoeфикаsnosti na kognitivnu procenu i prevladavanje u situaciji pripreme i polaganja ispita. U B. Dimitrijević, & M. Tasić (Vod.), *Klinička psihologija. Izlaganje na VII Koferenciji sa međunarodnim učešćem - Dani primenjene psihologije u Nišu. Rezime štampau u J. Todorović, & G. Đigić (Ur.), Knjiga rezimea - VII Konferencija - Dani primenjene psihologije u Nišu* (pp. 30).
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior*, (4, 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman (Ed.), *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press, 1998).
- Bandura, A. (Ed.) (1995). *Self-Efficacy in Changing Societies*. Cambridge University Press.
- Blascovich, J. (2008). Challenge and threat. In A. J. Elliot (Ed.), *Handbook of approach and avoidance motivation* (pp. 431–445). New York: Psychology Press.
- Blascovich, J., & Mendes, W. B. (2000). Challenge and threat appraisals: The role of affective cues. In J. Forgas (Ed.), *Feeling and thinking: The role of affect in social cognition* (pp. 59–82). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Blascovich, J., & Tomaka, J. (1996). The biopsychosocial model of arousal regulation. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology Vol. 28* (pp. 1–51). New York: Academic Press.
- Costa Jr., P. T., & McCrae, R. R. (1990). Personality: Another ‘Hidden Factor’ is Stress Research. *Psychological Inquiry*, 1(1), 22.
- Drach-Zahavy, A. & Erez, M. (2002). Challenge versus threat effects on the goal–performance relationship. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 88(2), 667-682.
- Folkman, S. (1997). Positive psychological states and coping with severe stress. *Social Science and Medicine*, 45, 1207–1221.
- Folkman, S., & Lazarus, R. (1988). Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personality And Social Psychology*, 54(3), 466–475.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 150–170.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., & Gruen, R. J. (1985). Dynamics of a stressful encounter. Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 992–1003.
- Hemenover, S. H., & Dienstbier, R. A. (1996). Prediction of Stress Appraisals from Mastery, Extraversion, Neuroticism, and General Appraisal Tendencies. *Motivation and Emotion*, 20(4), 299-317.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources. A new attempt at conceptualizing stress. *The American Psychologist*, 44(3), 513–524.

- Hobfoll, S. E. (1998). *Stress, culture and community: The psychology and philosophy of stress*. New York, NY: Plenum Press.
- Hollandsworth, J., Glazeski, R., Kirkland, K., Jones, G., & Van Norman, L. (1979). An analysis of the nature and effects of test anxiety: Cognitive, behavioral, and physiological components. *Cognitive Therapy and Research*, 3(2), 165–180.
- Jerusalem, M. & Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processes. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-efficacy: Thought control of action* (pp. 195–241). USA: Hemisphere Publishing Corporation.
- Jerusalem, M. & Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processes. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-efficacy: Thought control of action* (pp. 195–241). USA: Hemisphere Publishing Corporation.
- Krohne, H. W. (1990). Personality as a Mediator Between Objective Events and Their Subjective Representation. *Psychological Inquiry*, 1(1), 26.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S., (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lazarus, R. S. (1999). *A new synthesis: Stress and emotion*. New York: Springer Publishing Company.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal Of Personality*, 1(3), 141–169.
- McKay, D. (2005). Studies in cognitive processing during worry. *Cognitive Therapy and Research*. 29(3), 359–376. doi: 10.1007/s10608-005-4268-3
- Meyers, L. S., Gamst, G. & Guarino, A. J. (2006). *Applied multivariate research: Design and interpretation*. London: SAGE Publications, Inc.
- Moore, L. J., Vine, S. J., Wilson, M. R., & Freeman, P. (2012). The effect of challenge and threat states on performance: An examination of potential mechanisms. *Psychophysiology*, 49(10), 1417–1425. doi:10.1111/j.1469-8986.2012.01449.x
- Morrison-Gutman, L. & Akerman, R. (2008). *Determinants of Aspirations*. London: Centre for Research on the Wider Benefits of Learning, Institute of Education, University of London.
- Nicholls, A. R., Polman, R. J., & Levy, A. R. (2012). A path analysis of stress appraisals, emotions, coping, and performance satisfaction among athletes. *Psychology Of Sport & Exercise*, 13(3), 263–270. doi:10.1016/j.psychsport.2011.12.003
- Nicolson, N. A. (1992). Stress coping and cortisol dynamics in daily life. In M. W. deVries (Ed.), *The experience of psychopathology: Investigating mental disorders in their natural setting* (pp. 219–232). New York: Cambridge University Press.
- Peacock, E. J., & Wong, P. T. P. (1990). The Stress Appraisal Measure (SAM): A Multidimensional Approach to Cognitive Appraisal. *Stress Medicine*, 6(3), 227–236.
- Petrović, V. & Avramović, M. (2012). Samoefikasnost i kognitivna procena kod studenata u situaciji pripreme i polaganja ispita. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 44(1), 111–127.
- Putwain, D. W., Symes, W., & Wilkinson, H. M. (2017). Fear Appeals, Engagement, and Examination Performance: The Role of Challenge and Threat Appraisals. *British Journal of Educational Psychology*, 87(1), 16–31. doi:10.1111/bjep.12132

- Quaglia, R. J., & Cobb, C. D. (1996). Toward a Theory of Student Aspirations. *Journal Of Research In Rural Education*, 12(3), 127–32.
- Raffety, B. D., Smith, R. E., & Ptacek, J. T. (1997). Facilitating and Debilitating Trait Anxiety, Situational Anxiety, and Coping With an Anticipated Stressor: A Process Analysis. *Journal of Personality & Social Psychology*, 72(4), 892-906.
- Reber, A. S., & Reber, E. (2001). Aspiration. In *The Penguin dictionary of psychology* (3rd Ed.). London: Penguin Books Ltd.
- Scholz, U., Gutiérrez-Doña, B., Sud, S. & Schwarzer, R. (2002). Is General Self-Efficacy a Universal Construct? *European Journal of Psychological Assessment*, 18(3), 224–251.
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.
- Smith, R. J., & Arnkoff, D. B., & Wright, T. L. (1990). Test Anxiety and Academic Competence: A Comparison of Alternative Models. *Journal of Counseling Psychology*, 37(3), 313–321.
- Spielberger, C. D., & Vagg, P. R. (1995). Test anxiety: A transactional process model. In C. D. Spielberger & P. R. Vagg (Eds.), *Test anxiety: Theory, assessment, and treatment. Series in clinical and community psychology* (pp. 3–14). Philadelphia: Taylor & Francis.
- Spielberger, C. D., Gonzalez, H. P., Taylor, C. J., Anton, E. D., Algaze, B., Ross, G. R., & Westberry, L. G. (1980). *Manual for the Test Anxiety Inventory* (“*Test Attitude Inventory*”). Redwood City, CA: Consulting Psychologists Press.
- Strack, J., & Esteves, F. (2015). Exams? Why worry? Interpreting anxiety as facilitative and stress appraisals. *Anxiety, Stress, And Coping*, 28(2), 205–214. doi:10.1080/10615806.2014.931942
- Tomaka, J., Blascovich, J., Kelsey, R. M., & Leitten, C. L. (1993). Subjective, Physiological, and Behavioral Effects of Threat and Challenge Appraisal. *Journal Of Personality & Social Psychology*, 65(2), 248–260.
- Zeidner, M. & Matthews, G. (2011). *Anxiety 101*. New York: Springer Publishing.

Miša Avramović

POTENTIAL FOR GOAL-ORIENTED ACTION IN STRESSFUL SITUATION

Abstract

The aim of this research was to determine whether variables, which are considered as antecedents of stress appraisals, form specific structure within person which acts as facilitating or debilitating factor. A canonical correlational analysis was performed. The left set of variables included tendencies toward specific appraisals, and the right

set included different personal factors. 287 students fulfilled these instruments: Stress appraisal measure; Test anxiety inventory; General Self-efficacy Scale; Self-efficacy in exam preparation scale; Scales of educational and exam aspirations. There were two significant canonical correlations: $Rc1 = 0.68$ and $Rc2 = 0.49$. In the left set first canonical variate was interpreted as debilitating anxiety, and second as facilitating anxiety. In the right set first variate was interpreted as potential for passivation, and second as potential for activation. After the analysis it was concluded that there is a structure within personality representing potential for goal-oriented action.

Keywords: potential for goal-oriented action, stress appraisals, facilitating anxiety, debilitating anxiety